

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA IRODAVIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISH METODIKASINING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI HAMDA ULARNI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

M.J.Hazratqulova¹

1. Osiyo texnologiyalar universiteti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2-kurs magistranti

Mas'ul muallif: Hazratqulova
Munira Jumaqul qizi, Osiyo
texnologiyalar universiteti
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2-
kurs magistranti.

e-mail:
munirahazratqulova4@gmail.com

Received: 04 Oktabr 2026
Accepted: 09 Oktabr 2026
Published: 14 Oktabr 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Hazratqulova, M. J.
MAKTABGACHA YOSHDAGI
BOLALARDA IRODAVIY
SIFATLARNI SHAKLLANTIRISH
METODIKASINING NAZARIY VA
AMALIY ASOSLARI HAMDA
ULARNI TAKOMILLASHTIRISH
YO'LLARI / M. J. Hazratqulova //
Buxoro xalqaro universiteti ilmiy
axborotnomasi. — 2026. — T. 10,
№ 1. — B. 500–504.

Annotatsiya. Annoatatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ixtiyoriy fazilatlarini rivojlantirish metodologiyasini takomillashtirishning nazariy va metodologik asoslari, amaliy pedagogik imkoniyatlari va yondashuvlari yoritiladi. Mustaqillik, qat'iyatlilik, sabr-toqat, maqsadga yo'naltirilganlik, mas'uliyat va o'zini o'zi boshqarishning rivojlanish xususiyatlari ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Maqolada O'zbekistonning maktabgacha ta'lim bo'yicha me'yoriy hujjatlari, milliy pedagogik yondashuvlar va xalqaro tadqiqotlar natijalari taqqoslanadi. Ushbu tahlil asosida ixtiyoriy fazilatlarini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan pedagogik shart-sharoitlar aniqlanadi va o'yin asosida o'qitish, muammoli vaziyatlarni hal qilish, mustaqil vazifalar va mulohazali muhokamalarni o'z ichiga olgan metodologik yondashuv taklif etiladi. Maqolada shuningdek, ixtiyoriy fazilatlarining rivojlanishini baholash uchun kuzatiladigan ko'rsatkichlar tizimlashtirilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, ixtiyoriy fazilatlar, ixtiyoriylik, mustaqillik, qat'iyatlilik, sabr-toqat, o'zini o'zi boshqarish, pedagogik metodologiya, o'yin asosida o'rganish, ijtimoiy-emotsional rivojlanish, pedagogik monitoring.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МЕТОДИКИ ФОРМИРОВАНИЯ ВОЛЕВЫХ КАЧЕСТВ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА И ПУТИ ЕЁ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и методологические основы, практические педагогические возможности и подходы к совершенствованию методики развития волевых качеств у детей дошкольного возраста. На основе научной литературы анализируются особенности развития самостоятельности, настойчивости, терпения, целеустремленности, ответственности и самоконтроля. В статье проводится сравнение нормативных документов Узбекистана по дошкольному образованию, национальных педагогических подходов и результатов международных исследований. На основе этого анализа определены педагогические условия, необходимые для развития волевых качеств, и предложен методологический подход, включающий игровое обучение, решение проблемных ситуаций, самостоятельные задания и рефлексивные дискуссии. В статье также систематизированы показатели, используемые для оценки развития волевых качеств.

Ключевые слова: дошкольное образование, волевые качества, волевоcть, независимость, целеустремленность, терпение, самоконтроль, педагогическая методика, игровое обучение, социально-эмоциональное развитие, педагогический мониторинг.

THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF METHODS FOR DEVELOPING VOLITIONAL QUALITIES IN PRESCHOOL CHILDREN AND WAYS TO IMPROVE THEM

Abstract. This article studies the theoretical and methodological foundations, practical pedagogical opportunities and approaches to improving the methodology for developing volitional qualities in preschool children. The developmental features of independence, perseverance, patience, goal-orientation, responsibility and self-control are analyzed on the basis of scientific literature. The article compares the normative documents of Uzbekistan on preschool education, national pedagogical approaches and the results of international research. Based on this analysis, the pedagogical conditions necessary for the development of volitional qualities are identified and a methodological approach is proposed, including game-based learning, solving problem situations, independent tasks and reflective discussions. The article also systematizes the indicators observed for assessing the development of volitional qualities.

Keywords: preschool education, volitional qualities, volitionalism, independence, determination, patience, self-control, pedagogical methodology, game-based learning, socio-emotional development, pedagogical monitoring.

Kirish. Maktabgacha yosh - bu shaxs rivojlanishining muhim bosqichi bo'lib, bu davrda bolalarning kognitiv jarayonlari, hissiy reaksiyalari, ijtimoiy xulq-atvori va ixtiyoriy fazilatlarining asoslari shakllanadi. Bolaning ma'lum bir maqsadni tushunish, faoliyatni rejalashtirish, qiyinchiliklar yuzaga kelganda ishlashni davom ettirish va o'z harakatlarining natijalarini baholash qobiliyati ta'limning keyingi bosqichlariga tayyorgarlik ko'rishda muhim omil hisoblanadi.

Ixtiyoriy fazilatlar shaxsning ongli ravishda maqsad qo'yishida, xatti-harakatlarni tartibga solishda va qiyinchiliklarni yengishga tayyorligida namoyon bo'ladi. Bu fazilatlar maktabgacha yoshdagi bolalarda hali to'liq rivojlanmaganligi sababli, ularning shakllanishi yoshga bog'liq xususiyatlar, qiziqishlar, individual qobiliyatlar va oldingi tajribalarni hisobga oladigan ta'lim jarayonini talab qiladi.

Ixtiyoriy fazilatlarini rivojlantirish bolalarni qoidalarga rioya qilishga yoki kattalarning ko'rsatmalariga bo'ysunishga o'rgatish bilan cheklanib qolmaydi. Bu shuningdek, mustaqil qaror qabul qilish, tanlovlarni tushuntirish, muvaffaqiyatsizlikdan keyin yana urinish, hissiy reaksiyalarni boshqarish va faoliyat natijalari uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olishni o'z ichiga oladi. Shuning uchun ixtiyoriy rivojlanish bolalarning shaxsiy tashabbusi va mustaqilligini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan keng qamrovli pedagogik jarayon sifatida qaralishi kerak.

O'zbekistonda maktabgacha ta'limning huquqiy va metodologik asoslari O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrda O'RQ-595-sonli "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi qonuni; Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrda "Maktabgacha ta'lim va tarbiya davlat standartini tasdiqlash to'g'risida"gi 802-sonli qarori; va "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi bilan belgilangan. O'quv dasturining 2022-yilda nashr etilgan qayta ko'rib chiqilgan ikkinchi nashrida bolalarning turli rivojlanish sohalaridagi kompetentsiyalarining o'zaro bog'liq rivojlanishiga urg'u berilgan [1, 3, 4].

Zamonaviy xalqaro tadqiqotlar erta bolalik davrida o'zini o'zi boshqarish va ijro funksiyalarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratadi. Xususan, Muir, Howard va Kervin maktabgacha ta'lim muassasalarida o'zini o'zi boshqarish va ijro funksiyasini yaxshilashga qaratilgan aralashuvlarni o'rganuvchi 85 ta tadqiqotni tizimli ravishda ko'rib chiqdilar. Ularning natijalari shuni ko'rsatadiki, boshqariladigan o'yinlar, jismoniy faollik va maqsadli ta'lim faoliyatining ayrim shakllari istiqbolli, ammo ularning samaradorligi dastur mazmuni va amalga oshirish sifatiga qarab farq qiladi [7].

Ushbu topilmalar maktabgacha yoshdagi bolalarda ixtiyoriy fazilatlarini rivojlantirish metodologiyasini takomillashtirishda nazariy bilimlarni amaliy pedagogik strategiyalar bilan birlashtirish zarurligini ta'kidlaydi.

Tadqiqotning maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarda ixtiyoriy fazilatlarini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslarini tahlil qilish, mavjud pedagogik yondashuvlarni tizimlashtirish va ularni takomillashtirishning metodologik strategiyalarini asoslashdan iborat.

Adabiyotlar sharhi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ixtiyoriy fazilatlarining rivojlanishi pedagogika va rivojlanish psixologiyasida ongli faoliyat, motivatsiya, o'zini o'zi boshqarish va ijtimoiy tajriba bilan bog'liq holda o'rganilgan. Klassik psixologik nazariyalar ham, zamonaviy tizimli sharhlar ham bu masalani tushunish uchun muhim asos yaratadi.

L. S. Vyotskiyning sotsiomadaniy nazariyasiga ko'ra, bolalarning yuqori psixologik funksiyalari dastlab ijtimoiy o'zaro ta'sir orqali rivojlanadi va keyinchalik o'zini o'zi boshqarishning ichki mexanizmlariga aylanadi. Ushbu yondashuv maktabgacha yoshdagi bolalik davrida ixtiyoriy fazilatlarini rivojlantirishda kattalar tomonidan qo'llab-quvvatlash, muloqot va hamkorlikning muhimligini tushuntiradi. Xususan, yaqin rivojlanish zonasi kontseptsiyasi pedagogik yordamni bolalarning qobiliyatlariga moslashtirish va mustaqil faoliyatni asta-sekin rag'batlantirish uchun nazariy asos yaratadi [5].

2013-yilda Psixologiya bo'yicha yillik sharhda nashr etilgan "Ijro funksiyalari" maqolasida A. Daymond ijro funksiyasining uchta asosiy komponentini ko'rib chiqdi: inhibitiv nazorat, ishchi xotira va kognitiv moslashuvchanlik. Bu funksiyalar maqsadga yo'naltirilgan xatti-harakatlarga va o'zgaruvchan sharoitlarga moslashishga hissa qo'shadi. Daymondning yondashuvi ixtiyoriy rivojlanish bilan bog'liq kognitiv mexanizmlarni tushuntirishga yordam beradi. Biroq, ijro funksiyalari ixtiyoriy fazilatlarining motivatsion, hissiy va axloqiy jihatlarni to'liq qamrab olmaydi [6].

R. Muir, Howard va Kervin o'zlarining "Maktabgacha ta'lim muassasalarida erta o'zini o'zi boshqarish yoki ijro funksiyasini maqsad qilgan aralashuvlar va yondashuvlar" nomli tizimli sharhida uch yoshdan olti yoshgacha bo'lgan jami 12 595 bolani qamrab olgan 85 ta tadqiqotni tahlil qilishdi. Tadqiqotchilar boshqariladigan o'yin, jismoniy faollik va diqqat bilan bog'liq aralashuvlar kabi muayyan yondashuvlar uchun istiqbolli dalillarni aniqladilar. Shunga qaramay, ular ushbu usullarning samaradorligi barcha dasturlarda izchil emasligini ta'kidladilar. Bu shuni ko'rsatadiki, ixtiyoriy fazilatlarini rivojlantirish yagona universal usulga tayanish o'rniga yoshga mos, tizimli ravishda tashkil etilgan faoliyatni talab qiladi [7].

A. Kanayama va hamkasblari Campbell Systematic Reviews jurnalida chop etilgan protokolda samarali maktabgacha ta'lim muassasalariga asoslangan o'zini o'zi boshqarish aralashuvlarining xususiyatlarini o'rganish uchun mo'ljallangan tizimli sharh va meta-tahlilni bayon qilishdi. Protokolda aralashuv mazmuni, resurslarni taqsimlash va o'qitish yondashuvlarini o'rganish taklif qilindi. Ushbu nashrda yakunlangan meta-tahlil natijalari ko'rsatilmagan bo'lsa-da, uning metodologik asoslari ta'lim aralashuvlarini baholash uchun dolzarbdur [8].

S. Blair va S. Raver maktabga tayyorlik va o'zini o'zi boshqarishni rivojlanish psixobiologik nuqtai nazaridan o'rganib chiqdilar. Ularning tadqiqotlari kognitiv nazorat, hissiy rivojlanish, atrof-muhit sharoitlari va rasmiy maktabga tayyorlik o'rtasidagi bog'liqlikni ta'kidlaydi. Ushbu topilmalar bolalarning ixtiyoriy rivojlanishi ularning kognitiv va ijtimoiy-emotsional rivojlanishining kengroq kontekstida ko'rib chiqilishi kerak degan fikrni qo'llab-quvvatlaydi [9].

A. Diamond va Lee to'rt yoshdan o'n ikki yoshgacha bo'lgan bolalarda ijro funksiyalarini yaxshilashga qaratilgan aralashuvlarni ko'rib chiqdilar. Ularning tahlili shuni ko'rsatadiki, jismoniy va kognitiv mashqlarni o'z ichiga olgan turli xil tuzilgan faoliyat shakllari ijro funksiyasini qo'llab-quvvatlashi mumkin [10].

O'zbekistonning maktabgacha ta'lim to'g'risidagi qonunchiligida belgilangan huquqiy asos bolalarning individual rivojlanish ehtiyojlariga muvofiq ta'lim faoliyatini tashkil etishni ham qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu hujjatlar mustaqillik, mas'uliyat va o'zini o'zi boshqarishni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik usullarni joriy etish uchun institutsional asos yaratadi [1, 3].

Adabiyotlar sharhi shuni ko'rsatadiki, o'zini o'zi boshqarish, ijro funktsiyalari va o'yinga asoslangan o'rganish xalqaro tadqiqotlarda keng o'rganilgan. Biroq, ushbu konstruksiyalarni mustaqillik, qat'iyatlilik, sabr-toqat, maqsadga yo'naltirilganlik va mas'uliyat kabi kuzatiladigan pedagogik fazilatlar bilan bog'lash uchun qo'shimcha metodologik rivojlanish talab etiladi. Xususan, o'qitish usullari, pedagogik sharoitlar va baholash mezonlarini birlashtirgan keng qamrovli model maktabgacha ta'lim amaliyoti uchun dolzarb bo'lib qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot nazariy tahlil va metodologik modellashtirishga asoslangan. O'zbekistonning maktabgacha ta'lim bo'yicha me'yoriy hujjatlari, ilk qadam Davlat o'quv dasturi, klassik psixologik nazariyalar va ixtiyoriy rivojlanish va o'zini o'zi boshqarish bo'yicha zamonaviy tadqiqotlar o'rganildi. Mustaqillik, qat'iyatlilik, maqsadga yo'naltirilganlik, sabr-toqat va mas'uliyatning ta'lim mazmunini aniqlashtirish uchun qiyosiy tahlil, ilmiy umumlashtirish, tizimlashtirish va pedagogik modellashtirish qo'llanildi. Taklif etilgan metodologiya o'yinga asoslangan faoliyat, muammoli vaziyatlar, mustaqil vazifalar, kattalar yordamini bosqichma-bosqich kamaytirish va refleksiv muhokamalarning potentsialini tahlil qilish orqali ishlab chiqilgan. Bolalarning mustaqil ravishda faoliyatni boshlash, qiyinchiliklardan keyin qayta urinish, vazifalarni davom ettirish, kelishilgan qoidalarga amal qilish va o'z faoliyatini baholash qobiliyatini baholash uchun kuzatiladigan ko'rsatkichlar tanlandi. Mustaqil empirik tajriba o'tkazilmaganligi sababli, taklif qilingan metodologik tavsiyalar eksperimental tasdiqlangan topilmalar o'rniga nazariy tahlil natijalari sifatida taqdim etiladi.

NATIJALAR

Ilmiy adabiyotlarning qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarda ixtiyoriy fazilatlarining rivojlanishi nafaqat individual psixologik xususiyatlar, balki ta'lim mazmuni, ijtimoiy o'zaro ta'sirlar, o'rganish muhiti va kattalarni qo'llab-quvvatlash sifati bilan ham bog'liq hisoblanadi.

Nazariy tahlil orqali uchta muhim pedagogik munosabatlar aniqlandi. Birinchisi, bolalarning faoliyat maqsadlarini tushunishi va mustaqil harakat qilish qobiliyati o'rtasidagi bog'liqlikka taalluqlidir. Ikkinchisi, vazifaning qiyinligi va to'siqlarni yengishdagi qat'iyatlilik o'rtasidagi bog'liqlikni o'z ichiga oladi. Uchinchisi, kattalarning pedagogik yordami va bolalarning o'zini o'zi boshqarish qobiliyatini rivojlantirish o'rtasidagi bog'liqlikka taalluqlidir.

Ushbu munosabatlarga asoslanib, tadqiqot irodaviy fazilatlarini rivojlantirish metodologiyasiga bolaga yo'naltirilgan faoliyat, qoidaga asoslangan va muammolarni hal qilish o'yinlari, mustaqil topshiriqlar, konstruktiv fikr-mulohazalar va individual kuzatuvni integratsiyalashni taklif qiladi.

1-jadval.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda irodaviy sifatlarni shakllantirish metodikasini takomillashtirishning mazmuniy-protsessual modeli

Irodaviy sifat va pedagogik mazmuni	Rivojlanishga to'sqinlik qiluvchi holatlar	Metodik yondashuv va amaliy faoliyat	Pedagogik ta'sir mexanizmi	Baholash mezonlari va kuzatiladigan ko'rsatkichlar
Mustaqillik - faoliyatni o'z tashabbusi bilan boshlash, tanlov qilish va qaror qabul qilish	Kattalar ko'rsatmasiga ortiqcha bog'liqlik; tanlovda ikkilanish; tashabbusning sustligi	"Men o'zim tanlayman" o'yini; erkin faoliyat markazlari; mustaqil konstruktorlik; ikki-uch variantdan birini tanlash	Tanlov imkoniyatini kengaytirish, mustaqil harakatni rag'batlantirish va pedagogik yordamni asta-sekin kamaytirish	Faoliyatni eslatmasiz boshlash; vositalarni tanlash; qarorini sodda tarzda izohlashi
Qat'iyatlilik - qiyinchiliklarga qaramay maqsadga yo'naltirilgan harakatni davom ettirish	Muvaffaqiyatsizlikdan so'ng faoliyatni tark etish; xatodan qo'rqish; tez yordam kutish	"Yana urinib ko'ramiz" mashqi; bosqichli boshqotirmalar; qurish-yasash; muammoli o'yin topshiriqlari	Qiyinchilik darajasini moslashtirish, muqobil yechim izlashga undash va sa'y-harakatni e'tirof etish	Xatodan keyin qayta urinishi; yangi usulni sinashi; vazifani davom ettirishga intilishi
Maqsadga intiluvchanlik - kutilayotgan natijani anglash va faoliyatni rejalashtirish	Maqsadning noaniqligi; harakatlar ketma-ketligini tuzishga qiyinalish; faoliyatning tez-tez almashishi	"Avval-keyin-natija" topshirig'i; kichik ijodiy loyihalar; qurilish rejasini tuzish; natijani solishtirish	Maqsadni aniqlashtirish, vazifani qismlarga ajratish va bajarilgan bosqichlarni muhokama qilish	Maqsadni ayta olishi; harakatlar ketma-ketligini belgilashi; natijani reja bilan solishtirishi
Sabr-toqat va o'zini boshqarish - impulsiv harakatlarni cheklash, kutish va qoidalarga moslashish	Shoshqaloqlik; navbat kutishga qiyinalish; hissiy reaksiyalarni boshqarishdagi qiyinchiliklar	"Svetofo"; "Navbat bilan"; rolli o'yinlar; signal asosida harakatni boshlash va to'xtatish	Qoidalarni amaliy vaziyatda qo'llash, xatti-harakatni oldindan kelishilgan belgilar orqali boshqarish	Navbat kutishi; signalga muvofiq harakat qilishi; qoidani eslab, unga qayta amal qilishga urinishi
Mas'uliyat - topshirilgan vazifani bajarish va o'z harakatining natijasini anglash	Vazifani yakunlashga qiziqishning sustligi; natijani baholamaslik; vazifani kattalarga topshirish	"Bugungi vazifam"; navbatchilik; jamoaviy loyiha; "Nimani uddaladim?" refleksiv suhbat	Yoshga mos vazifa berish, natijani birgalikda tahlil qilish va ijobiy fikr-mulohaza bildirish	Vazifani bajarishga intilishi; jihozlarni tartibga keltirishi; o'z ishi haqida fikr bildirishi

Jadvalda ixtiyoriy fazilatlarining psixologik va pedagogik mazmuni, ularning rivojlanishiga to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan omillar, tegishli ta'lim usullari, pedagogik ta'sir mexanizmlari va kuzatiladigan natijalar yagona doirada keltirilgan. Uning ahamiyati o'qituvchilarni nafaqat bolalarning berilgan vazifalarni bajarishini, balki ularning tashabbuskorlikni

qanday namoyon etishini, qiyinchiliklarga qanday munosabatda bo'lishini va faoliyat davomida o'z xatti-harakatlarini tartibga solishga urinishini ham baholashga undashdadir.

Mustaqillikni rivojlantirishda mazmunli tanlov uchun imkoniyatlar yaratish ayniqsa muhimdir. Barcha faoliyat va usullar kattalar tomonidan oldindan belgilangan bo'lsa, bolalar mustaqil qaror qabul qilishda yetarli tajribaga ega bo'lmasdan vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishlari mumkin. Shuning uchun mustaqillik faqat vazifani bajarish o'rniga, bolalarning tashabbusi, materiallarni tanlashi va o'z tanlovlarini tushuntirish qobiliyati orqali baholanishi kerak.

Qoidalariga asoslangan o'yinlar sabr-toqat va o'zini o'zi boshqarishni rivojlantirish uchun amaliy imkoniyatlarni taqdim etadi. Bunday mashg'ulotlar bolalardan vaziyatlarni kuzatishni, kelishilgan signallarni eslab qolishni va muayyan harakatlarni vaqtincha cheklashni talab qiladi. Shunga qaramay, kutish yoki qoidalariga rioya qilishdagi qiyinchiliklar avtomatik ravishda iroda kuchining yo'qligi sifatida talqin qilinmasligi kerak. Yoshga bog'liq rivojlanish, hissiy holatlar, motivatsiya va individual ehtiyojlarni ham hisobga olish kerak.

Taklif qilingan modelning yana bir muhim xususiyati shundaki, uni baholash mezonlari kundalik ta'lim kuzatuviga kiritilishi mumkin. Masalan, o'qituvchi bolaning xato qilganidan keyin yana urinib ko'rishini, vazifani mustaqil ravishda boshlashini yoki yordam so'rash usulini o'zgartirishini kuzatishi mumkin. Biroq, bu ko'rsatkichlarning ishonchligi va yoshga mosligi ularni rasmiy tadqiqot vositalari sifatida ishlatishdan oldin tekshirilishi kerak.

Shunday qilib, taklif qilingan metodologik yondashuv irodaviy fazilatlarini rivojlantirishni bolalarning kundalik faoliyatiga birlashtirilgan uzluksiz pedagogik jarayon sifatida, bir qator alohida darslar sifatida emas, balki ko'rib chiqadi.

Muhokama. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ixtiyoriy fazilatlarini rivojlantirish metodologiyasini takomillashtirish ixtiyoriylikning psixologik mohiyatini har tomonlama tushunishni talab qiladi. Ixtiyoriylik qiyinchiliklarga chidash yoki kattalarning ko'rsatmalariga amal qilish bilan cheklanib qolmaydi. Bu shuningdek, maqsadlarni tushunish, mavjud imkoniyatlarni baholash, muqobil yechimlarni o'rganish va asta-sekin o'z faoliyatini tartibga solish qobiliyatiga ega bo'lishni o'z ichiga oladi. Binobarin, maktabgacha ta'lim bolalarning mustaqilligini cheklash o'rniga ularning ongli tashabbusini qo'llab-quvvatlashi kerak.

Zamonaviy tadqiqotlarda o'zini o'zi boshqarish va ijro funktsiyalari tushunchalarining keng qo'llanilishi qo'shimcha metodologik nuqtai nazarni taqdim etadi. A. Diamondning fikrlariga ko'ra, muvaffaqiyatli xulq-atvorni tartibga solish muayyan impulslarni inhiye qilish, vazifa talablarini ishchi xotirada saqlash va vaziyat o'zgarganda strategiyalarni o'zgartirish qobiliyatini talab qiladi. Biroq, bu kognitiv jarayonlar ixtiyoriy rivojlanishning faqat bir qismini ifodalaydi. Bolaning qat'iyatligi, shuningdek, motivatsiya, hissiy ishtirok, oldingi tajribalar va kattalar tomonidan ko'rsatiladigan yordamga bog'liq [6].

Metodologiyani takomillashtirishning muhim strategiyalaridan biri pedagogik yordamni bosqichma-bosqich kamaytirishdir. Dastlab, o'qituvchi vazifani tushuntiradi, tegishli harakatlarni namoyish etadi va bolaning urinishlarini qo'llab-quvvatlaydi. Bola faoliyat bilan ko'proq tanishib borgan sari, to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatmalarni yo'naltiruvchi savollar bilan almashtirish mumkin. Keyinchalik, bolaga vazifani mustaqil ravishda bajarish va natijani baholash tavsiya etiladi. Bu yondashuv L. Vygotskiyning qo'llab-quvvatlanadigan o'rganish va mustaqil faoliyatni bosqichma-bosqich rivojlantirish haqidagi nazariy nuqtai nazariga mos keladi [5].

Emotsional muhit yana bir muhim jihatdir. Haddan tashqari tanqid, tengdoshlar bilan doimiy taqqoslash va bolalarning rivojlanish imkoniyatlaridan oshib ketadigan talablar tashabbuskorlik va qiyin vazifalarni bajarishga tayyorlikni susaytirishi mumkin. Shuning uchun pedagogik fikr-mulohazalar bolaning shaxsiyati haqida hukm chiqarish o'rniga aniq harakatlar va harakatlarga qaratilishi kerak. "Siz muammoni hal qilishning boshqa yo'lini sinab ko'rdingiz" kabi bayonotlar yoki "Keyingi safar biz boshqacha nima qila olardik?" kabi savollar mulohaza yuritishga va konstruktiv ishtirok etishga undashi mumkin.

O'zbekistonda ushbu yondashuvlarni amalga oshirish milliy maktabgacha ta'lim o'quv dasturi va tegishli ta'lim standartlari tomonidan qo'llab-quvvatlanishi mumkin. Ilk qadam davlat o'quv dasturi bolaga yo'naltirilgan o'rganish, o'yin orqali rivojlanish va ta'lim faoliyatini integratsiyalashga urg'u beradi. Ushbu tamoyillar ixtiyoriy rivojlanishni kundalik maktabgacha ta'lim amaliyotiga kiritish imkoniyatlarini yaratadi. "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi qonun, shuningdek, bolalarning individual rivojlanish ehtiyojlariga muvofiq ta'limni tashkil etish uchun huquqiy asos yaratadi [1, 4].

Maktabgacha ta'lim muassasalari va oilalar o'rtasidagi hamkorlik metodologik takomillashtirishning yana bir muhim yo'nalishini ifodalaydi. Bolalarda paydo bo'layotgan mustaqillik va o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalarini ham ta'lim, ham uy sharoitida qo'llash imkoniyati bo'lishi kerak. Ota-onalar bu jarayonni bolalarga yoshga mos vazifalarni bajarish, oddiy qarorlar qabul qilish, uy vazifalarida ishtirok etish va o'z harakatlarining natijalarini muhokama qilish imkonini berish orqali qo'llab-quvvatlashlari mumkin.

Shu bilan birga, ushbu tadqiqotning cheklavlarini ham e'tirof etish kerak. Taklif etilgan metodologik model va tavsiyalar ilmiy adabiyotlarning nazariy tahlili orqali ishlab chiqilgan. Ularning bolalarning ixtiyoriy fazilatlariga ta'siri empirik aralashuv tadqiqotida mustaqil ravishda sinovdan o'tkazilmagan. Shuning uchun kelajakdagi tadqiqotlar taklif qilingan yondashuvni turli maktabgacha yoshdagi guruhlarda o'rganishi, dastlabki va yakuniy baholash natijalarini taqqoslashi va taklif qilingan kuzatish mezonlarining ishonchligini baholashi kerak.

Xulosa va tavsiyalar. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ixtiyoriy fazilatlarining rivojlanishi shaxsni rivojlantirish, ijtimoiy moslashuv va ta'limning keyingi bosqichlariga tayyorlikning muhim tarkibiy qismidir. Mustaqillik, qat'iyatlik, sabr-toqat, maqsadga yo'naltirilganlik va mas'uliyat bolalar maqsadlarni belgilash, qiyinchiliklarni yengish, tanlov qilish va o'z xatti-harakatlarini tartibga solish tajribasiga ega bo'lgan sari asta-sekin rivojlanadi.

Tadqiqotda klassik psixologik nazariyalar, zamonaviy xalqaro tadqiqotlar va O'zbekistonda maktabgacha ta'limning me'yoriy va metodologik asoslari tahlil qilindi. Ushbu tahlil asosida o'yinga asoslangan faoliyat, muammoli vaziyatlar, mustaqil topshiriqlar, asta-sekin kamaytirilgan pedagogik yordam va mulohazali muhokamalarning integratsiyasi ixtiyoriy fazilatlarini rivojlantirishga nazariy jihatdan asoslangan yondashuv sifatida aniqlandi.

Taklif etilgan kontent-jarayon modeli ixtiyoriy fazilatlarining pedagogik ma'nosini, ularning rivojlanishidagi to'siqlarni, amaliy o'qitish usullarini va kuzatiladigan baholash ko'rsatkichlarini birlashtiradi. Bu maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyachilariga nafaqat vazifalarni bajarishga, balki bolalarning tashabbuskorligiga, qiyinchiliklarga javoblariga va ularning faoliyatini tartibga solishga urinishlariga ham e'tibor berishga yordam berishi mumkin.

Keyingi tadqiqotlar taklif qilingan metodologiya samaradorligini empirik baholashi, ixtiyoriy fazilatlardagi rivojlanish o'zgarishlarini o'rganishi va maktabgacha yoshdagi bolalarning turli guruhlar uchun yoshga mos faoliyat va baholash vositalarini ishlab chiqishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] O'zbekiston Respublikasi. Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida: O'RQ-595-son Qonun. - 2019-yil 16-dekabr. - Lex.uz.
- [2] O'zbekiston Respublikasi. Ta'lim to'g'risida: O'RQ-637-son Qonun. - 2020-yil 23-sentabr. - Lex.uz.
- [3] O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida: 802-son qaror. - 2020-yil 22-dekabr. - Lex.uz.
- [4] O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi. Ilk qadam: O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun davlat o'quv dasturi. Takomillashtirilgan ikkinchi nashr. - Toshkent, 2022. - UNICEF elektron nashri.
- [5] Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
- [6] Diamond A. Executive Functions. - Annual Review of Psychology. - 2013. - Vol. 64. - P. 135-168. - DOI: 10.1146/annurev-psych-113011-143750.
- [7] Muir R. A., Howard S. J., Kervin L. Interventions and Approaches Targeting Early Self-Regulation or Executive Functioning in Preschools: A Systematic Review. - Educational Psychology Review. - 2023. - Vol. 35. - Article 27. - DOI: 10.1007/s10648-023-09740-6.
- [8] Kanayama A. et al. PROTOCOL: Key Characteristics of Effective Preschool-Based Interventions to Promote Self-Regulation: A Systematic Review and Meta-Analysis. - Campbell Systematic Reviews. - 2024. - Vol. 20. - Article e1383. - DOI: 10.1002/cl2.1383.
- [9] Blair C., Raver C. C. School Readiness and Self-Regulation: A Developmental Psychobiological Approach. - Annual Review of Psychology. - 2015. - Vol. 66. - P. 711-731. - DOI: 10.1146/annurev-psych-010814-015221.
- [10] Diamond A., Lee K. Interventions Shown to Aid Executive Function Development in Children 4 to 12 Years Old. - Science. - 2011. - Vol. 333, No. 6045. - P. 959-964. - DOI: 10.1126/science.1204529.
- [11] Center on the Developing Child at Harvard University. Enhancing and Practicing Executive Function Skills with Children from Infancy to Adolescence. - Harvard University. - Elektron qo'llanma.